

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ

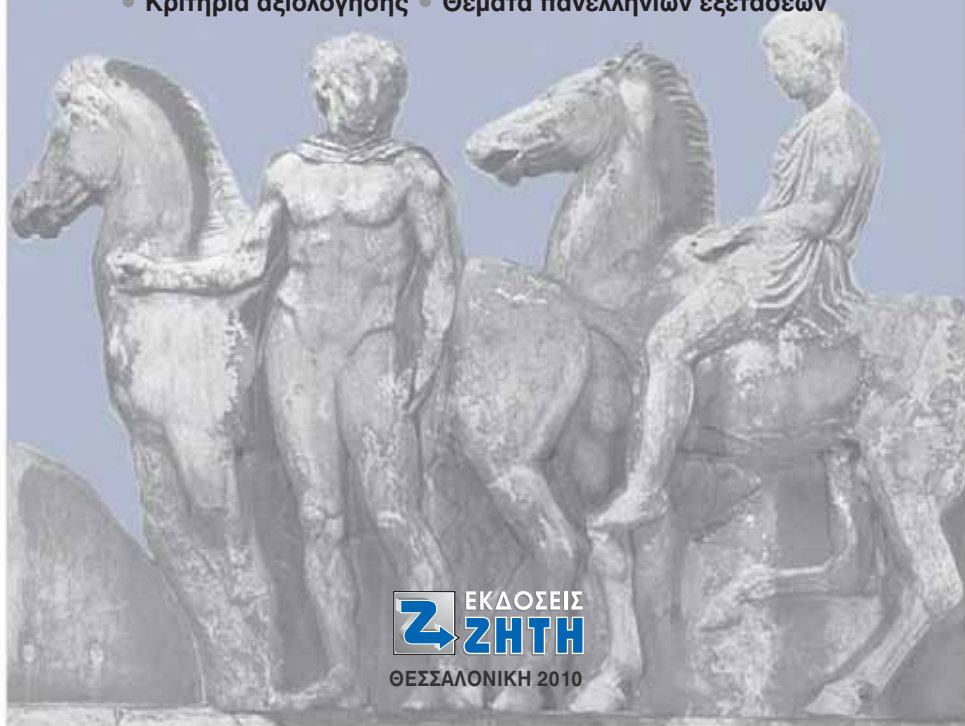
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ηθικά Νικομάχεια Πολιτικά

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ Θεωρητικής Κατεύθυνσης

- Κείμενο • Μετάφραση • Ερμηνευτική ανάλυση
- Ασκήσεις: Ερμηνευτικές, Σημασιολογικές, Ετυμολογικές
  - Απαντήσεις ασκήσεων • Ασκήσεις στην εισαγωγή
- Κριτήρια αξιολόγησης • Θέματα πανελληνίων εξετάσεων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Z ZHTH

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

ISBN 978-960-456-193-3

© Copyright: Δ.Ε. Πασχαλίδης, Εκδόσεις Ζήτη, Ιανουάριος 2010, Θεσσαλονίκη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση
Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 23920.72.222 - Fax: 23920.72.229 • e-mail: info@ziti.gr

 **ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ**
www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΕΝΩΣΗ ΕΚΔΟΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Στοά του Βιβλίου (Πεσμαζόγλου 5), 105 64 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3211.097

ΑΠΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ

Ασκληπιού 60, 114 71 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Πρόλογος

Με την έκδοση των Ηθικών Νικομαχείων και των Πολιτικών του Αριστοτέλη ολοκληρώνεται η σειρά των βοηθημάτων για την Τρίτη τάξη της Θεωρητικής κατεύθυνσης, που περιλαμβάνει επιπλέον τον Επιτάφιο του Περικλέους και τα έργα του Πλάτωνα, Πρωταγόρα και Πολιτεία.

Όπως και στις άλλες εκδόσεις, φροντίσαμε να παρουσιάσουμε με τρόπο σαφή, μεθοδικό και πρακτικό την ερμηνευτική ανάλυση, ώστε να διευκολύνουμε κυρίως το μαθητή να αφομοιώσει όλες τις φιλοσοφικές ιδέες του Αριστοτέλη. Δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση των κειμένων, γιατί γνωρίζαμε από τη μια τη δυσκολία του μαθητή να προσεγγίσει με ακρίβεια και πληρότητα τα φιλοσοφικά κείμενα και από την άλλη τη μεγάλη βαθμολογική αξία των ερμηνευτικών ερωτήσεων, σύμφωνα με το νέο σύστημα αξιολόγησης. Γι' αυτό και θέλουμε να πιστεύουμε ότι η αξία αυτού του βιβλίου έγκειται καταρχήν στην πληρότητα και τη μεθοδικότητα με την οποία προσεγγίζονται ιδεολογικά - ερμηνευτικά τα διδασκόμενα κείμενα. Θα ήταν βεβαίως παράλειψη να μην αναφερθεί και η συμβολή των συναδέλφων φιλολόγων, οι οποίοι με τις παρατηρήσεις και παρεμβάσεις τους κατά τη διάρκεια των σχετικών σεμιναρίων συνέβαλαν ώστε η ερμηνευτική προσέγγιση των συγκεκριμένων κειμένων να πάρει τη σωστή κατεύθυνση.

Και στο βιβλίο αυτό ακολουθούμε την ίδια πορεία, όπως και στην έκδοση των έργων του Πλάτωνα. Έτσι, κάθε ενότητα περιλαμβάνει:

- 1** Το κείμενο και τη μετάφραση.
- 2** Συντακτικά σχόλια, όσα κρίνονται απαραίτητα για την κατανόηση του κειμένου.
- 3** Δομικά στοιχεία κάθε κειμένου, που παρουσιάζουν συνοπτικά τους βασικούς άξονες και επιτρέπουν την εύκολη ερμηνευτική προσέγγιση της ενότητας.
- 4** Ερμηνευτική ανάλυση, που καλύπτει πλήρως όλες τις πλευρές κάθε κειμένου και καθιστά, πιστεύουμε, το μαθητή ικανό να απαντήσει με ακρίβεια σε οποιαδήποτε πιθανή ερώτηση. Σημειώνεται ότι κατά την ανάλυση πήραμε υπόψη όλες τις υποδείξεις και ερωτήσεις του ΚΕΕ για την αξιολόγηση των μαθητών.
- 5** Ερωτήσεις αξιολόγησης με σύντομη απάντηση, προσανατολισμένες στο πνεύμα του βιβλίου αξιολόγησης του ΚΕΕ.

- 6 Παραθέματα, όπου κρίναμε ότι μ' αυτό τον τρόπο διευκολύνουμε την εμπάθυνση στο κείμενο.
- 7 Ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου, στις οποίες η απάντηση είναι ευχερής με βάση την ερμηνευτική ανάλυση που προηγήθηκε.
- 8 Ετυμολογικές οικογένειες με ομόρριζα, συνώνυμα και αντώνυμα καθώς και ετυμολόγηση λέξεων. Στις γλωσσικές - ετυμολογικές οικογένειες περιλαμβάνονται τα συνηθέστερα ρήματα, ώστε ο μαθητής να μπορέσει να ανταποκριθεί με επιτυχία στη συγκεκριμένη άσκηση κατά τις εξετάσεις.
- 9 Ασκήσεις ερμηνευτικές, ετυμολογικές, σημασιολογικές. Πρόκειται για μία αξιολογή «τράπεζα ασκήσεων» με εξαιρετική ποικιλία και σε μεγάλο αριθμό, ώστε ο καθηγητής να έχει στη διάθεσή του ασκήσεις όλων των τύπων για εμπέδωση της ύλης από τους μαθητές. Σημειώνουμε ότι σε όλες τις ασκήσεις δίνονται απαντήσεις στο τέλος του βιβλίου.
- 10 Κριτήρια αξιολόγησης, με επιλεγμένες ερωτήσεις, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στον καθηγητή να αξιολογήσει τους μαθητές σύμφωνα με το πνεύμα του νέου εξεταστικού συστήματος, και στο μαθητή να αυτενεργήσει με τρόπο ουσιαστικό και αποτελεσματικό.

Θέλουμε να πιστεύουμε ότι με το βιβλίο αυτό ικανοποιούμε βασικές ανάγκες στη διδασκαλία των αριστοτελικών κειμένων και προσφέρουμε ένα χρήσιμο «εργαλείο» για τον καθηγητή και ένα αποτελεσματικό βοήθημα για το μαθητή.

Δεκέμβριος 2000

Δημ. Ε. Πασχαλίδης

Πρόλογος νέας έκδοσης

Με τη νέα έκδοση κρίθηκε σκόπιμο να αναμορφωθεί σε ορισμένα σημεία το περιεχόμενο του βιβλίου και, κυρίως, να εμπλουτιστεί η –έτσι κι αλλιώς πλούσια– ερμηνευτική ανάλυση της προηγούμενης έκδοσης. Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές καλύπτουν στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τις απαιτήσεις των εξετάσεων και οι φιλόλογοι καθηγητές έχουν στη διάθεσή τους ένα πληρέστερο βοήθημα για την αποτελεσματική διδασκαλία του μαθήματος. Στη νέα έκδοση θεωρήσαμε πως θα ήταν χρήσιμο να συμπεριλάβουμε και τα δοθέντα θέματα των πανελλαδικών εξετάσεων στον Αριστοτέλη σε όλες τις κατηγορίες των εξεταζομένων.

Ιανουάριος 2010

Δημ. Ε. Πασχαλίδης

Περιεχόμενα

Αριστοτέλης: βίος και έργα	7
---	---

ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Εισαγωγή	11
Βασικοί άξονες των ενότητων	15
1η Ενότητα B1, 1-3	17
2η Ενότητα B1, 4	39
3η Ενότητα B1, 5-7	58
4η Ενότητα B1, 7-8	75
5η Ενότητα B3, 1-2	90
6η Ενότητα B6, 1-4	105
7η Ενότητα B6, 4-8	118
8η Ενότητα B6, 9-10	138
9η Ενότητα B6, 10-13	150
10η Ενότητα B6, 14-16	164
Το ύφος του Αριστοτέλη	180

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Εισαγωγή	183
11η Ενότητα A1, 1	184
12η Ενότητα A2, 5-6	194

13η Ενότητα Α2, 10-13	200
14η Ενότητα Α2, 15-16	205
15η Ενότητα Γ1, 1-2	208
16η Ενότητα Γ1, 3-4/6/12	220
17η Ενότητα Γ7, 1-3/5	230
18η Ενότητα Γ11, 1-4	233
19η Ενότητα Δ4, 22-26α	239
20η Ενότητα Θ2, 1-4	244

Κριτήρια αξιολόγησης

Ηθικά Νικομάχεια

1ο Κριτήριο αξιολόγησης	257
2ο Κριτήριο αξιολόγησης	260

Πολιτικά

3ο Κριτήριο αξιολόγησης	262
4ο Κριτήριο αξιολόγησης	264

Απαντήσεις/λύσεις των ασκήσεων

Αριστοτέλης: βίος και έργα	269
Ηθικά Νικομάχεια	269
Πολιτικά	277
Κριτήρια αξιολόγησης	279

Βιβλιογραφία	284
---------------------------	-----

Ευρετήριο λημμάτων γλωσσικών οικογενειών	285
---	-----

Θέματα Πανελληνίων Εξετάσεων	286
---	-----

Αριστοτέλης: βίος και έργα

Ασκήσεις

A Ερωτήσεις ελεύθερης ανάπτυξης

- 1** Πατί ο Αριστοτέλης διάλεξε την Αθήνα και ειδικά την πλατωνική Ακαδημία για τις σπουδές του;
- 2** Ποια ήταν η σημασία της πλατωνικής Ακαδημίας για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Αριστοτέλη;
- 3** Ποια σημασία έχει η απουσία του Πλάτωνα από την Ακαδημία την εποχή που έφτασε εκεί ο Αριστοτέλης;
- 4** Λέγεται πως ο Αριστοτέλης είχε λίγους μόνο φίλους, πολλούς όμως εχθρούς. Πώς εξηγείται αυτό;
- 5** Για ποιους λόγους, το πιθανότερο, έφυγε ο Αριστοτέλης από την Αθήνα μετά το θάνατο του Πλάτωνα;
- 6** Σε ποιους νέους στόχους στράφηκαν τα ενδιαφέροντα του Αριστοτέλη κατά τη δεύτερη περίοδο της φιλοσοφικής δραστηριότητάς του στην Άσσο;
- 7** Τι γνωρίζετε για την τρίτη περίοδο της φιλοσοφικής δραστηριότητας του Αριστοτέλη;
- 8** Για ποιο λόγο εγκατέλειψε οριστικά την Αθήνα ο Αριστοτέλης;

B Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

- 1** Να σημειώσετε στις απόψεις που ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο της εισαγωγής του σχολικού βιβλίου.
  - α.** Ο Πλάτων θαύμασε στον Αριστοτέλη κυρίως την οξύνοιά του.
  - β.** Η κριτική που ασκούσε ο Αριστοτέλης στους συναδέλφους του στην Ακαδημία ήταν ήπια και επιεικής.
  - γ.** Είχε βαθιά πίστη πως οι δικές του απόψεις βρίσκονταν πιο κοντά στην αλήθεια.

2 Σε ποιον αιώνα και ποια εποχή έζησε ο Αριστοτέλης;

- α. τον 4^ο αιώνα   1. την εποχή του Περικλή
 β. τον 3^ο αιώνα   2. την εποχή των περσικών πολέμων
 γ. τον 5^ο αιώνα   3. την μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο εποχή
 δ. τον 2^ο αιώνα   4. την εποχή της επέκτασης των Μακεδόνων

3 Ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε την Αθήνα μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, γιατί

- α. κατηγορήθηκε ότι έγραψε παιάνα για κοινό θνητό
 β. ακολουθούσε τη διδασκαλία του Σωκράτη
 γ. ήταν δάσκαλος του Αλεξάνδρου
 δ. δεν ήταν Αθηναίος
 ε. ήταν άθεος
 στ. ήταν μαθητής του Πλάτωνα
 ζ. είχε σχέσεις με το βασιλικό οίκο της Μακεδονίας

Σ	Λ
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐

- A.** Να σημειώσετε στη στήλη Σ στις προτάσεις των οποίων το περιεχόμενο επιβεβαιώνεται σε σχέση με την κατηγορία από τις πληροφορίες του βιβλίου σας και στη στήλη Λ σ' εκείνες που το περιεχόμενό τους δεν επιβεβαιώνεται (ακόμη κι αν είναι αληθοφανείς).
- B.** Με βάση τις προτάσεις που σας δίνονται (είτε τις χαρακτηρίσατε με Σ είτε με Λ) να συνθέσετε ένα κείμενο στο οποίο θα διακρίνετε τις βαθύτερες, κατά τη γνώμη σας, αιτίες της κατηγορίας από τις φανερότερες ή αφορμές.

4 Να συνδέσετε κάθε κύριο όνομα της στήλης Α με την πρόταση της στήλης Β που αναφέρεται σ' αυτό. Ένα στοιχείο της στήλης Α περισσεύει.

Στήλη Α'	Στήλη Β'
1. Θεόφραστος	α. Έκανε την πρώτη έκδοση των έργων του Αριστοτέλη
2. Σύλλας	β. Αγόρασε τα βιβλία στη Σκήψη
3. Ανδρόνικος	γ. Άμεσος κληρονόμος του Αριστοτέλη
4. Νηλέας	δ. Κληρονόμησε τα χειρόγραφα του Αριστοτέλη και τα μετέφερε στη Σκήψη
5. Εύδοξος	ε. Έστειλε τα βιβλία στη Ρώμη
6. Απελλικίων	

Ἠθικά
Νικομάχεια

Ηθικά Νικομάχεια - Εισαγωγή

Ασκήσεις

A Ερωτήσεις ελεύθερης ανάπτυξης

- 1 α. Πού οφείλουν το όνομά τους τα «Ηθικά Νικομάχεια» του Αριστοτέλη;
β. Να δώσετε με λίγα λόγια το περιεχόμενο του έργου.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 139-140 («Δεκαεφτά χρονών ήταν ... και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλο»).

- 2 Ποια ερωτήματα απασχόλησαν τους στοχαστές της πνευματικής παράδοσης στην οποία εντάσσεται ο Αριστοτέλης με την πραγματεία του «Ηθικά Νικομάχεια»; Να δώσετε τους νέους όρους που χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στις συζητήσεις και τις πνευματικές αναζητήσεις αυτής της εποχής και να εξηγήσετε το περιεχόμενο καθενός ανάλογα με τον εισηγητή του.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 140 («Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ... τα δικά της φτερά»).

- 3 Ο Περικλής στον «Επιτάφιο» εκθειάζει την πολυμέρεια του Αθηναίου πολίτη ως εξής: «Και συμβαίνει εμείς οι ίδιοι να ασχολούμαστε συγχρόνως και με τις ιδιωτικές και με τις δημόσιες υποθέσεις και, παρόλο που ο καθένας μας ασχολείται με διάφορα έργα, είναι δυνατό να γνωρίζει ικανοποιητικά και τα πολιτικά ζητήματα». Ποια διδασκαλία θεωρούσε απαραίτητη ο Πρωταγόρας για έναν τέτοιον τύπο πολίτη; Να σχολιάσετε τον όρο που χρησιμοποιούσε ο σοφιστής.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 140 («Δεν ήταν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης ... η ψυχροσύνθεση του Πλάτωνα»).

Σχολιασμός του όρου *εὐβουλία*: Ο όρος *εὐβουλία* σήμαινε για τον Πρωταγόρα την ικανότητα του πολίτη να μπορεί να σκέφτεται σωστά τόσο για τις ιδιωτικές του υποθέσεις όσο και για τις υποθέσεις της πολιτείας. Επομένως, ο όρος αυτός ανταποκρίνεται πλήρως στα χαρακτηριστικά του Αθηναίου πολίτη, όπως τα περιγράφει στον *Επιτάφιο* ο Περικλής. Η ικανοποιητική γνώση των ιδιωτικών ζητημάτων και των πολιτικών υποθέσεων είναι η ουσία της *εὐβουλίας*.

- 4** Παίρνοντας ως βάση την ετυμολογική προέλευση του όρου *εὐδαιμονία* να δείξετε αν το αρχικό σημασιολογικό του περιεχόμενο σχετίζεται περισσότερο με την *εὐβουλία* ή την *εὐτυχία*, όπως την ορίζει στο επόμενο χωρίο ο ίδιος ο Αριστοτέλης: *εὐτυχία δέ ἐστὶν ὧν ἡ τύχη ἀγαθῶν αἰτία* (Ρητορική, 1361 b 41).

*Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 141 («Είκοσι χρόνια ἔμεινε ο Αριστοτέλης ... αν εἶ-
να να σωθεῖ ἡ ἀλήθεια;»).*

Σχόλιο: Η *εὐτυχία* (όπως και η *εὐδαιμονία*) εννοείται σαν κάτι που ο άνθρωπος δεν το πετυχαίνει μόνος του, αφού, για να αποκτηθεῖ, πρέπει να το ζητήσει με προσευχή. Αντίθετα, η *εὐβουλία* είναι κάτι που μπορεί να αποκτηθεῖ μόνο με τη διδασκαλία και την άσκηση και δεν εξαρτάται, βέβαια, από την παρέμβαση του θείου.

- 5** Να σχολιάσετε τον ορισμό της *εὐδαιμονίας* από τον Αριστοτέλη και να δείξετε αν οι θέσεις του Σταγειρίτη πλησιάζουν τις θέσεις των προσωκρατικών φιλοσόφων Ηράκλειτου και Δημόκριτου.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 141 («Τον Μάιο του 347 η Ακαδημία ἔκλαψε ... εἶχε στην Αθήνα περισσότερους εχθρούς παρά φίλους»).

- 6** Να γράψετε αναλυτικά τη συλλογιστική διαδικασία που ακολούθησε ο Αριστοτέλης για να καταλήξει στη διάκριση των αρετών σε διανοητικές και ηθικές.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 143 («Στην Ἄσσο ἄρχισε για τον Αριστοτέλη ... Περιὶ ψυχῆς»).

- 7** Να δώσετε την τριμερή διαίρεση της ψυχῆς, στην οποία κατέληξε ο Αριστοτέλης στο Α' βιβλίο των *Ηθικῶν Νικομαχείων*, και να δείξετε τη σχέση της με τη διάκριση των ανθρώπινων αρετῶν σε ηθικές και διανοητικές.

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 145-147 («Στη Μακεδονία... Ηθικά Νικομάχεια»).

- 8** Ποια θέματα απασχολούν τον Αριστοτέλη στο Α' και το Β' βιβλίο των *Ηθικῶν Νικομαχείων*:

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 147 («Τα χρόνια ἔχουν περάσει ... παρά να εγκαταλείψει για δεύτερη φορά την Αθήνα»).

- 9** Να σχολιάσετε τη φράση του Ηράκλειτου «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων».

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 152: Η φράση αυτή του Ηράκλειτου (δαίμων για τον άνθρωπο δεν είναι παρά ο χαρακτήρας του) σημαίνει ότι αυτό που ο άνθρωπος περιμένει από το δαίμονα, από το θεῖον, το ἔχει, στην πραγματικότητα,

μέσα στον ίδιο τον εαυτό του. Με άλλα λόγια: όλοι οι άνθρωποι επιζητούν την ευδαιμονία, μόνο όμως από τις δικές τους πράξεις εξαρτάται αν θα φτάσουν κάποτε ή όχι σ' αυτήν.

10 Ποιο περιεχόμενο δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο «ευδαιμονία»;

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 152 («ή ευδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν» ... μια διεξοδικότητα διερεύνηση του ενδιαφέροντος αυτού θέματος.

11 Ποια είναι τα μέρη της ψυχής κατά τον Αριστοτέλη και πώς σχετίζονται με το κάθε μέρος οι αρετές;

Βλ. σχολικό βιβλίο, σελ. 152-153 «Πριν από όλα όμως... σε ηθικές και διανοητικές». (Πανελλαδικές 2008)

B Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

1 Να σημειώσετε στις απόψεις που ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο της εισαγωγής του σχολικού βιβλίου.

- α. Στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης μιλά διεξοδικά για το πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι.
- β. Το πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν οι άνθρωποι με τις πράξεις τους είναι, κατά τον Αριστοτέλη, η *εὐβουλία*.
- γ. Ο Αριστοτέλης δεν ανήκει στη χορεία εκείνων των στοχαστών που προσπάθησαν να ορίσουν το περιεχόμενο και τους στόχους της ηθικής και της αγωγής.
- δ. Κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία του ανθρώπου είναι ενέργεια της ψυχής του (όχι κατάσταση) με τους κανόνες της τέλει αρετής.
- ε. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι οι άνθρωποι μπορούν να εξασφαλίσουν την ευδαιμονία τους μόνο με την κατάκτηση της αρετής.
- στ. Κατά τον Αριστοτέλη, το πρώτο μέρος της ψυχής έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού, το δεύτερο με τις διανοητικές αρετές και το τρίτο με τις ηθικές αρετές.

- 2** Να τοποθετήσετε δίπλα σε κάθε στοχαστή της στήλης Β το γράμμα του όρου της στήλης Α που τον αντιπροσωπεύει. (Δύο στοιχεία της στήλης Α περισσεύουν)

Στήλη Α'	Στήλη Β'
α) εὐεξία β) εὐδαιμονία γ) εὐβουλία δ) εὐτυχία	1) σοφιστής Πρωταγόρας 2) Δημόκριτος 3) Αριστοτέλης

- 3** **A.** Η ψυχή του ανθρώπου αποτελείται κατά τον Αριστοτέλη:
1. από το .....
  2. και από το .....
- B.** Ο Αριστοτέλης, από τη διμερή διαίρεση της ψυχής κατέληξε σε μια τριμερή διαίρεση και διέκρινε:
1. ένα ..... μέρος της ψυχής
  2. ένα ..... μέρος της ψυχής
  3. ένα μέρος που .....

ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΞΙΟΝΕΣ ΤΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ

- Ενότητα 1** • Τα είδη της αρετής.
- Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.
  - Ό,τι γεννιέται από τη φύση με μια ιδιότητα δεν μπορεί να συνηθίσει να συμπεριφέρεται με άλλο τρόπο.
  - Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.
-
- Ενότητα 2** • Πα όσα έχουμε εκ φύσεως πρώτα έχουμε τη δυνατότητά τους να ενεργήσουν και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες.
- Τις αρετές (και τις τέχνες), αντίθετα, τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, δηλαδή γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις.
-
- Ενότητα 3** • Επιβεβαιώνεται η προηγούμενη διαπίστωση ότι οι νομοθέτες κάνουν καλούς τους πολίτες ασκώντας τους να αποκτούν τις συγκεκριμένες συνήθειες.
- Η γένεση κάθε αρετής (ή τέχνης) και η φθορά της έχουν την ίδια αρχή και γίνονται με τα ίδια μέσα.
  - Π' αυτό είναι απαραίτητος ο (καλός) δάσκαλος.
-
- Ενότητα 4** • Ό,τι συμβαίνει με τις τέχνες (χτίζω με καλό τρόπο - γίνομαι καλός οικοδόμος) συμβαίνει και με τις αρετές (ανάλογα με το τι κάνουμε στις καθημερινές συναναστροφές γινόμαστε δίκαιοι, οργίλοι κτλ.).
- Οι έξεις δηλαδή γεννιούνται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών.
  - Π' αυτό πρέπει οι ενέργειές μας να έχουν κάποια ποιότητα.
  - Επειδή η ποιότητα των ενεργειών μας διαμορφώνει τις έξεις μας, πρέπει από την πολύ μικρή ηλικία να αποκτούμε τις κατάλληλες συνήθειες.
-
- Ενότητα 5** • Απόδειξη πως διαμορφώθηκαν οι έξεις είναι η ευχαρίστηση ή η δυσσάρεσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας (π.χ. σώφρων είναι όποιος απέχει από τις σωματικές ηδονές και ευχαριστείται γι' αυτό).
- Η ηθική αρετή σχετίζεται με την ευχαρίστηση (για το καλό) και τη δυσσάρεσκεια (για το κακό).
  - Π' αυτό ακριβώς πρέπει από μικροί να πάρουμε την αγωγή (τη σωστή παιδεία) που θα μας κάνει να ευχαριστιόμαστε και να δυσσαρεστούμαστε με ό,τι πρέπει.
-
- Ενότητα 6** • Τι λογής έξη είναι η αρετή.
- Η αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή **α**) κάνει και το πράγμα

αυτό να φτάσει στην πιο τέλεια μορφή και β) το βοηθάει να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του.

- Επομένως, και η αρετή του ανθρώπου κάνει τον άνθρωπο καλό και ικανό να εκτελεί σωστά το έργο του.
- Πα να εξηγήσουμε πώς θα γίνει αυτό, πρέπει να δούμε πρώτα ποια είναι η ιδιαίτερη φύση της αρετής.

-
- Ενότητα 7**
- Σε κάθε πράγμα συνεχές και διαιρετό υπάρχει το μέσον το “σε σχέση με εμάς”, το υποκειμενικό, και το μέσον το “σε σχέση με το πράγμα”, το αντικειμενικό.
  - Κάθε ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιδιώκει το μέσον το “σε σχέση προς εμάς”.

-
- Ενότητα 8**
- Αν σε κάθε τέχνη οι καλοί τεχνίτες επιδιώκουν το μέσον, και όχι την υπερβολή ή την έλλειψη,
  - αν η αρετή, όπως και η φύση, είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη,
  - τότε είναι βέβαιο πως και αυτή –πολύ περισσότερο– έχει ως στόχο της το μέσον.
  - Λέγοντας βέβαια αρετή, εννοούμε την ηθική αρετή, γιατί αυτή αναφέρεται στα “πάθη” και στις πράξεις, στα οποία υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και “μέσον”.

-
- Ενότητα 9**
- Παραδείγματα σχετικά με τη διαπίστωση ότι στα “πάθη” υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μεσότητα.
  - Ποιο είναι το “μέσον” και το άριστο στα “πάθη”.
  - Αφού η αρετή αναφέρεται στα “πάθη” και στις πράξεις (στα οποία η υπερβολή και η έλλειψη είναι λάθος και ψέγονται, ενώ η μεσότητα είναι το σωστό και επαινείται), τότε και αυτή είναι ένα είδος μεσότητας, καθώς έχει ως στόχο της το μέσον.

-
- Ενότητα 10**
- Συμπληρωματικά προς την προηγούμενη διαπίστωση ότι η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν λάθος, πρέπει να τονιστεί πως το λάθος γίνεται με πολλούς τρόπους, το κακό και το άπειρο πάνε μαζί, το κακό γίνεται εύκολα.
  - Αντίθετα, το καλό δεν είναι άπειρο, το σωστό γίνεται δύσκολα και με έναν τρόπο.
  - Συμπέρασμα (ορισμός της αρετής) και από τις προηγούμενες ενότητες: Η αρετή είναι έξη που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, βρίσκεται στο μέσον το “σε σχέση με μας”, το οποίο καθορίζεται από τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου και είναι μεσότητα ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη.

1η ΕΝΟΤΗΤΑ

Διανοητική και ηθική αρετή.
Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

Κείμενο

Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξῆσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖ. Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειομένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.

Κείμενο

Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης,
τῆς μὲν διανοητικῆς
τῆς δὲ ἠθικῆς,
ἡ μὲν διανοητικὴ
ἔχει καὶ τὴν γένεσιν
καὶ τὴν αὐξῆσιν
τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας,
διόπερ δεῖται ἐμπειρίας
καὶ χρόνου,
ἢ δ' ἠθικὴ
ἐξ ἔθους περιγίνεται,
ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε
μικρὸν παρεκκλίνον
ἀπὸ τοῦ ἔθους.
Ἐξ οὗ καὶ δῆλον
ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν
φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται·

Μετάφραση

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι δύο ειδῶν,
ἡ διανοητικὴ
καὶ ἡ ἠθικὴ.
Ἡ διανοητικὴ (ἀρετὴ)
χρωστάει καὶ τὴ γένεσιν
καὶ τὴν αὐξήσῃ της
κατὰ κύριον λόγον στη διδασκαλία,
καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται πείρα
καὶ χρόνο,
ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ
εἶναι ἀποτέλεσμα συνήθειας (έθους),
ἀπὸ ὅπου ἔχει πάρει καὶ τὸ ὄνομα,
που παρουσιάζει μικρὴ μόνον διαφορὰ
ἀπὸ τὴ λέξη ἔθος (συνήθεια).
Ἀπ' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι φανερό
ὅτι καμιά ἠθικὴ ἀρετὴ
δεν ὑπάρχει μέσα μας ἐκ φύσεως.

οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων

ἄλλως ἐθίζεται,

οἷον ὁ λίθος

φύσει κάτω φερόμενος

οὐκ ἂν ἐθισθεῖ

ἄνω φέρεσθαι,

οὐδ' ἂν μυριάκις

αὐτὸν ἐθίξῃ τις

ὀπτῶν ἄνω,

οὐδὲ τὸ πῦρ

κάτω,

οὐδ' ἄλλο οὐδὲν

τῶν πεφυκότων

ἄλλως

ἐθισθεῖ ἂν ἄλλως.

Οὗτ' ἄρα αἱ ἀρεταὶ ἐγγίνονται
φύσει

οὔτε παρὰ φύσιν,

ἀλλὰ (ἐγγίνονται) ἡμῖν

πεφυκόσι μὲν

δέξασθαι αὐτάς,

τελειούμενοι δὲ

διὰ τοῦ ἔθους.

Πραγματικά, τίποτε από όσα υπάρχουν
εκ φύσεως

δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μιαν
άλλη ιδιότητα¹,

όπως για παράδειγμα η πέτρα:

επειδή από τη φύση της κινείται προς τα
κάτω²,

δεν είναι δυνατό να συνηθίσει

να κινείται προς τα πάνω,

έστω κι αν χιλιάδες φορές

προσπαθήσει κανείς να της το μάθει

πετώντας την (και ξαναπετώντας την)
προς τα πάνω·

ούτε η φωτιά (μπορεί να συνηθίσει να πη-
γαίνει) προς τα κάτω

ούτε κανένα άλλο

από αυτά που γεννιούνται από τη φύση

με μιαν ορισμένη ιδιότητα

θα μπορούσε να συνηθίσει να συμπεριφέ-
ρεται με άλλον τρόπο.

Επομένως, οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα
μας εκ φύσεως

ούτε αντίθετα με αυτήν (τη φύση μας),

ἀλλὰ (υπάρχουν) σ' εμάς

που έχουμε από τη φύση την ιδιότητα

να τις δεχτούμε³,

τέλειοι όμως σ' αυτό γινόμαστε

με τη διαδικασία του ἔθους.

1. δεν μπορείς να το συνηθίσεις να αποκτήσει άλλες ιδιότητες 2. καμωμένη από τη φύση της να πηγαίνει προς τα κάτω 3. η φύση μάς έκανε επιδεκτικούς στις αρετές

Συντακτική ανάλυση

1 Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης... αὐξήσιν: κύρια πρότ. κρίσης ♦ οὐσης: αιτιολογική μτχ., γεν. απόλυτη ♦ τῆς ἀρετῆς: υποκ. διττῆς: κατηγ. ♦ τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς: (επιμεριστική) επεξήγηση στο διττῆς ἀρετῆς.

2 διόπερ... χρόνου: αναφορική ονομ. πρότ. ♦ ἐμπειρίας, χρόνου: αντικ. του δέεται.

- 3** ἢ δ' ἠθικὴ... περιγίγνεται: κύρια πρότ., συνδέεται αντιθετικά (μὲν - δὲ) με το ἔχει.
- 4** ὄθεν... ἀπὸ τοῦ ἔθνους: αναφορική επιρρημ. πρότ. ♦ παρεκκλίνον: επιθετική μτχ. ♦ μικρόν: επιρρημ. προσδ. του ποσού.
- 5** Ἐξ οὗ καὶ δῆλόν (ἔστιν): κύρια πρότ. (ἐξ οὗ = ἐκ τούτου) ♦ ὅτι... ἐγγίγνεται: ειδική πρότ., υποκ. στην απρόσ. ἐκφρ. δῆλόν (ἔστι) ♦ ἡμῖν: αντικ. του ρ. ♦ φύσει: δοτ. τρόπου.
- 6** οὐθὲν γάρ... ἐθίζεται: κύρια πρότ. ♦ οὐθέν: υποκ. του ρ. ♦ τῶν ὄντων: επιθετ. μτχ., γεν. διαιρετ.
- 7** οἷον... φέρεσθαι – οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω (ἂν ἐθισθείη φέρεσθαι) – οὐδ' ἄλλο οὐδὲν... ἂν ἐθισθείη: αναφορικές παραβολικές πρότ. ♦ φερόμενος: επιθ. μτχ. ♦ φέρεσθαι: αντικ. του ρ. ♦ τῶν πεφυκότων: επιθ. μτχ., γεν. διαιρετική.
- 8** οὐδ' ἂν... ῥιπτῶν: εναντιωματική πρότ. ♦ ῥιπτῶν: τροπ. μτχ.
- 9** Οὐτ' ἄρα... διὰ τοῦ ἔθους: κύρια πρότ. ♦ πεφυκόσι, τελειομένοις: επιθετικές μτχ. (ἢ αιτιολογ.) ♦ ἡμῖν: αντικ. του ρ. και υποκ. των μτχ. ♦ δέξασθαι: απαρ. αποτελέσματος.

Δομικά στοιχεία

- 1** Τα είδη της αρετής:
- 2** α. η διανοητική (< διδασκαλία, πείρα, χρόνος),
β. η ηθική (< έθος, συνήθεια)
- 3** Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.
- 4** Ό,τι έχει από τη φύση κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί με τη συνήθεια να αποκτήσει άλλες: π.χ. η πέτρα, η φωτιά (δεν είναι δυνατό να συνηθίσουν να πάνε προς τα πάνω ή προς τα κάτω, αντιστοίχως)
- 5** Συμπέρασμα:
α. Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως,
β. η φύση μάς έκανε επιδεικτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους (της συνήθειας).

Ερμηνευτική ανάλυση

1 Οι σκέψεις του Αριστοτέλη για την ψυχή: απαραίτητα στοιχεία, για να προσεγγίσουμε ευκολότερα την έννοια της αρετής.

Όπως είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων υποστηρίζει ότι όλα τείνουν σε ένα αγαθό. Το ύψιστο αγαθό που μπορούμε να αποκτήσουμε μέσω της πράξης είναι η ευδαιμονία. Η ευδαιμονία είναι «ψυχής ενέργεια κατ' ἀρετήν τελείαν». Αφού λοιπόν η ευδαιμονία είναι κάποια δραστηριότητα της ψυχής, για να ξεκαθαριστεί το περιεχόμενο της ευδαιμονίας και να διευκρινιστεί ο ορισμός της, πρέπει: α) να ειπωθούν λίγα πράγματα περί ψυχής και β) να εξεταστεί τι είναι αρετή και μάλιστα ανθρώπινη αρετή, μια και η ανθρώπινη αρετή είναι αρετή της ψυχής και όχι του σώματος. Έτσι τίθεται το βασικό πρόβλημα που θα εξετάσει ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια»: το πρόβλημα της αρετής, τι είναι αρετή.

Για να προσεγγίσουμε ευκολότερα το πρόβλημα της αρετής, πρέπει να γίνουν κατανοητές ορισμένες σκέψεις του Αριστοτέλη για την ψυχή.

1 Η ψυχή, κατά τον Αριστοτέλη, αποτελείται α) από το «ἄλογον» και β) από το «λόγον ἔχον», το λογικόν.

Το «ἄλογον» μέρος της ψυχής διαιρείται:

- α) στο κυρίως «ἄλογον», δηλαδή εκείνο στο οποίο δεν υπάρχει καθόλου παρουσία λογικής,
- β) σ' εκείνο στο οποίο υπάρχει κάποια παρουσία λογικής. Το πρώτο το ονομάζει «φυτικὸν ἢ θρεπτικὸν» και είναι κοινό σε κάθε ον που τρέφεται, και το δεύτερο το ονομάζει «ἐπιθυμητικὸν» και «ὀρεκτικὸν». Κανένα από αυτά δεν έχει σχέση με την ανθρώπινη αρετή.

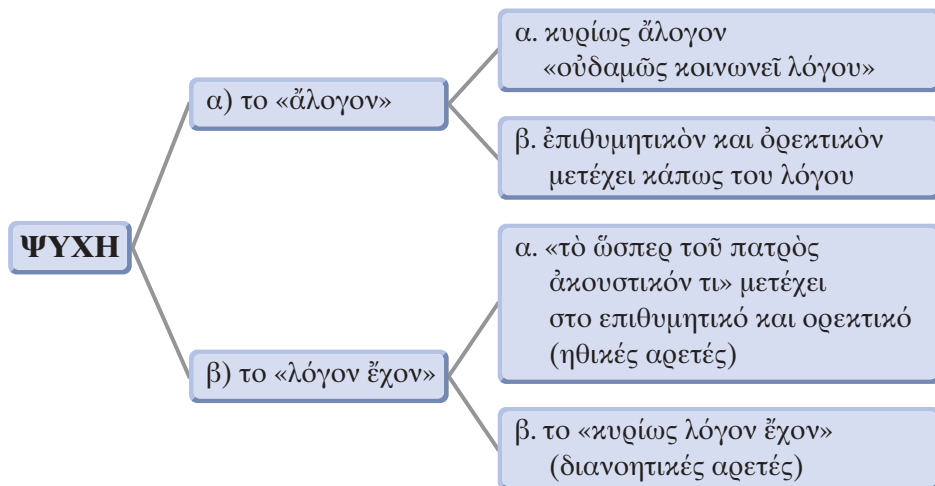
2 Το «λόγον ἔχον», εκείνο δηλαδή που έχει παρουσία λογικής, διαιρείται:

- α) στο «καθ'αυτὸ λογικόν» («τὸ κυρίως λόγον ἔχον»)
- β) στο «ὡσπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικόν», εκείνο δηλαδή που έχει τη λογική ενός παιδιού που πείθεται στον πατέρα του. Αυτό έχει σχέση με το «ἐπιθυμητικόν» και το «ὀρεκτικόν» μέρος της ψυχής. Μ' αυτό το μέρος της ψυχής, το «λόγον ἔχον», έχει σχέση η ανθρώπινη αρετή.

3 Η ανθρώπινη αρετή διακρίνεται σε δυο κατηγορίες:

- α) στις «διανοητικές αρετές» (π.χ. σοφία, σύνεση και φρόνηση), που έχουν σχέση με το «κυρίως λόγον ἔχον»,
- β) στις «ηθικές αρετές» (π.χ. ελευθεριότητα, δηλ. γενναιοδωρία, και σωφροσύνη). Αυτές έχουν σχέση με το δεύτερο μέρος του λογικού

μέρους της ψυχής, που μετέχει και στο επιθυμητικό και ορεκτικό μέρος της ψυχής.

2 Τα δύο εἶδη των ἀρετῶν

α Διανοητικές

Οι διανοητικές ἀρετές ἔχουν σχέση με το μέρος της ψυχής που ο Αριστοτέλης ονομάζει το «*κυρίως λόγον ἔχον*». Τέτοιες εἶναι ἡ σοφία, ἡ σύνεση καὶ ἡ σωφροσύνη. Το κύριο γνώρισμά τους εἶναι ὅτι χρωστούν τὴ γένεση καὶ τὴν ἀύξησή τους κατὰ κύριο λόγο στη διδασκαλία. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ ἀπόκτησή τους προϋποθέτει *πείρα* καὶ *χρόνο*. Εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴν ἀπόκτηση των ἀρετῶν αὐτῶν τὸ βάρος πέφτει στὸν διδάσκοντα.

β Ἠθικές

Οι ἠθικές ἀρετές, ὅπως π.χ. ἡ ἐλευθεριότητα (γενναιοδωρία) καὶ ἡ σωφροσύνη, ἔχουν σχέση με τὸ δεύτερο μέρος τοῦ λογικοῦ μέρους της ψυχής, που μετέχει καὶ στὸ ἐπιθυμητικό καὶ ορεκτικό μέρος της ψυχής.

Τις ἠθικές ἀρετές τις αποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος με τὸν εθισμό, τὴ συνήθεια, τὴν ἀσκηση σε ἓνα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφορᾶς («ἔξ ἔθους»). Ὁ Αριστοτέλης, μάλιστα, γιὰ νὰ ἐνισχύσει αὐτὴ τὴν ἀποψη, τονίζει τὴν ἐτυμολογικὴ συγγένεια που ὑπάρχει ἀνάμεσα στις λέξεις «*ἠθική*» καὶ «*ἔθος*». Εἶναι γνωστό, ἐξάλλου, ὅτι ὁ Αριστοτέλης πίστευε πως ἀνάμεσα στις λέξεις *ἠθική*, *ἦθος* (=χαρακτήρας) καὶ *ἔθος* (=εθισμός, συνήθεια, ἀσκηση σε ἓνα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφορᾶς) δὲν ὑπάρχει ἀπλῶς συνάρτηση, ἀλλὰ ἐξάρτηση σε ἀπόλυτο βαθμὸ τοῦ *ἔθους* ἀπὸ τὸ *ἦθος*.

Σε αντίθεση με τις διανοητικές αρετές, στις ηθικές αρετές το βάρος για την απόκτησή τους πέφτει κατά κύριο λόγο στο ίδιο το άτομο που ενδιαφέρεται να αποκτήσει αυτές τις αρετές, αφού η απόκτησή τους εξαρτάται σε μέγιστο βαθμό από τον εθισμό και τη δική του αδιάκοπη άσκηση. Κατά τον Αριστοτέλη καμιά αρετή δεν είναι έμφυτη.

	Κατηγορίες των ανθρωπίνων αρετών	
	α. Διανοητικές	β. Ηθικές
Τέτοιες είναι οι:	φρόνηση, σύνεση, σοφία	δικαιοσύνη, σωφροσύνη, εγκράτεια, ανδρεία, γενναιοδωρία, πραότητα μεγαλοψυχία...
Ανήκουν στο	καθαρά έλλογο μέρος της ανθρώπινης ψυχής	Άλογο μέρος της ψυχής που ελέγχεται από το έλλογο
Σχετίζονται	με τη νόηση	το χαρακτήρα του ανθρώπου
Αναπτύσσονται	με τη διδασκαλία	με τον εθισμό
Η απόκτησή τους απαιτεί κυρίως	χρόνο και εμπειρία	άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς
Για την απόκτησή τους το βάρος πέφτει κυρίως	στον διδάσκοντα	στο ίδιο το άτομο

3 Οι λογικές συνέπειες του ορισμού των ηθικών αρετών - Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη

Για τις ηθικές αρετές ο Αριστοτέλης διατύπωσε την άποψη ότι είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνήθειας («ἐξ ἔθους περιγίγνονται»). Αμέσως μετά συνάγει και τις συνέπειες αυτού του ορισμού:

Αν οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνήθειας (ἔθους), τότε:

- α** Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, εκ γενετής (φύσει), αφού σε κανένα ον δεν μπορούν να αλλάξουν με τη διαδικασία του εθισμού τα φυσικά του χαρακτηριστικά («οὐθὲν τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται»).
- β** Οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με την ικανότητα να δεχτούν τις ηθικές αρετές και είναι δυνατό στο θέμα της αρετής να φτάνουν στην τελείωση («τελειοῦνται») με την άσκηση.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην επαγωγική πορεία (από τα επί μέρους στα γενικά) που ακολουθεί ο Αριστοτέλης, χρησιμοποιεί δύο απλά παραδείγματα (την κίνηση της πέτρας και της φωτιάς). Εξάλλου, ήταν βασικό γνώρισμα του Αριστοτέλη να κάνει «τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, τα απλά δηλαδή δεδομένα της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του».

4 «ή δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται...οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης, αφού παρουσιάζει τα είδη των αρετών (διανοητικές-ηθικές), επισημαίνει στη συνέχεια τα γνωρίσματα των ηθικών αρετών με τρόπο καταφατικό και αποφατικό:

α Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνήθειας.

β Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

Κατά τον Αριστοτέλη η ηθική εξαρτάται απόλυτα από τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς. Προς το τέλος των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στις απόψεις που υπάρχουν για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι γίνονται αγαθοί, αποκλείει τόσο τη φύση (η οποία εξάλλου δεν εξαρτάται από εμάς), όσο και τη διδασχή, το λόγο, (που δε φέρνει, όπως είναι γνωστό, αποτέλεσμα σε όλους). Γι' αυτόν μεγάλη σημασία έχει να καλλιεργηθεί η ψυχή του νέου «*τοῖς ἔθεσι*», δηλαδή με τη συνήθεια και τη συχνή επανάληψη, με σύστημα και υπομονή.

Χαρακτηριστικό των απόψεων αυτών του Αριστοτέλη είναι επίσης ότι, μολονότι θεωρεί πως οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο, πιστεύει πως ο άνθρωπος μπορεί να τις αποκτήσει, γιατί «στην πραγματικότητα ο άνθρωπος είναι προικισμένος από τη φύση με την ικανότητα να τις δέχεται, μόνο που η έμφυτη αυτή ικανότητα είναι απαραίτητο να συνδυάζεται με την άσκηση» (Δ. Λυπουρλής).

5 Η σχέση διανοητικών και ηθικών αρετών

Και τα δύο είδη της αρετής έχουν σχέση με το μέρος της ψυχής που ο Αριστοτέλης αποκαλεί το «*λόγον ἔχον*». Οι διανοητικές αρετές έχουν σχέση με το «*κυρίως λόγον ἔχον*», το καθαυτό λογικό, και οι ηθικές με το «*ὡσπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικόν τι*», δηλαδή εκείνο που έχει τη λογική ενός παιδιού που πείθεται στον πατέρα του.

Με την άποψη που διατυπώνει ο Αριστοτέλης, ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του «έθους», είναι φανερό πως για τη γένεση της αρετής δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στον εθισμό, στη συνήθεια. Με όσα όμως είπε λίγο

προηγουμένως, ότι δηλαδή οι ηθικές αρετές ανταποκρίνονται σ' εκείνο το είδος του λογικού μέρους της ψυχής που είναι υποταγμένο στο πρώτο (στο «κυρίως λόγον ἔχον») και υπακούει σ' αυτό σαν να είναι κυρίαρχος ηγεμόνας, όπως το παιδί ακούει στον πατέρα του, είναι φανερό ότι αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο «λόγο» για τη δημιουργία της ηθικής αρετής. Γι' αυτό, εξάλλου, διασαφηνίζει πιο κάτω ότι θα μιλήσει και για τον ορθό λόγο, ο οποίος ρυθμίζει και κατευθύνει τις πράξεις των ανθρώπων.

6 *«ἢ μὲν διανοητικὴ ... ἐξ ἔθους περιγίγνεται»*: **Αν αυτός είναι ο χαρακτήρας των διανοητικών και των ηθικών αρετών, ποιος έχει την κύρια ευθύνη για τη μετάδοση των πρώτων, και ποιος για την απόκτηση των δεύτερων;**

Από το Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης έχει καταλήξει στην άποψη ότι οι αρετές διακρίνονται α. σε διανοητικές και β. σε ηθικές. Στην ενότητα αυτή του Β' βιβλίου ο Αριστοτέλης προχωρεί σε ορισμένες πιο συγκεκριμένες διαπιστώσεις:

α Η **διανοητική αρετή** χροστάει και τη γένεση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία και γι' αυτό εκείνο που χρειάζεται γι' αυτήν είναι η πείρα και ο χρόνος.

β Η **ηθική αρετή** είναι αποτέλεσμα του έθους, δηλαδή του εθισμού, της συνήθειας, της άσκησης σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς.

Με βάση αυτόν το χαρακτήρα των διανοητικών και ηθικών αρετών είναι φανερό πως η κύρια ευθύνη για τη μετάδοση των διανοητικών αρετών πέφτει στο δάσκαλο και στη διδασκαλία, αφού τόσο η απόκτηση όσο και η αύξησή τους εξαρτώνται σε μέγιστο βαθμό από την έκταση του χρόνου που απαιτείται και από την πείρα που αποκτά το άτομο με το πέρασμα, και πάλι, του χρόνου. Ο δάσκαλος θα βοηθήσει τον νέο και θα του συμπαρασταθεί, ώστε να γίνει φορέας της γνώσης, της σοφίας, της σύνεσης και της φρόνησης. Αυτό βέβαια απαιτεί χρόνο και πείρα.

Αντίθετα, οι ηθικές αρετές, επειδή είναι αποτέλεσμα του έθους, προϋποθέτουν συνεχή επανάληψη των ίδιων ενεργειών, επίμονη άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς, σύστημα, υπομονή και θέληση. Αυτό σημαίνει πως η κύρια ευθύνη για την απόκτηση των ηθικών αρετών βρίσκεται στο ίδιο το άτομο, στο «μαθητή», που πρέπει με την προσωπική και ελεύθερη επιλογή του, με τη θέληση και την επιμονή του στη διαδικασία της συνεχούς άσκησης να «εθιστεί» στην αρετή.

Φυσικά, αρωγός του ατόμου σ' αυτό το καθήκον είναι τόσο η οικογένεια και το στενό περιβάλλον του όσο και η πολιτεία με τη συστηματική αγωγή αλλά και το έργο των νομοθετών, οι οποίοι «*τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοῦς*».

7 «*ὄθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε*»: Πρόσεξε ότι ο Αριστοτέλης κάνει εδώ ετυμολογία της λέξης *ἠθικός*. Κάνε ύστερα από αυτό κάποιες σκέψεις για τον τρόπο με τον οποίο ο Αριστοτέλης οδηγείται στην επισήμανση των (πραγματικών) σημασιών των λέξεων και σχολίασε τη σχέση που έχουν μέσα στη σκέψη του τα πράγματα με τις λέξεις που τα δηλώνουν.

Ο Αριστοτέλης, για να ενισχύσει την άποψή του ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του έθους (του εθισμού, της συνήθειας), συσχετίζει ετυμολογικά τις λέξεις «ηθικός» (< ἦθος) με τη λέξη «ἔθος». Πράγματι, ανάμεσα στις δύο λέξεις υπάρχει ετυμολογική συγγένεια: Η λέξη «ἦθος» είναι εκτεταμένος τύπος της λέξης «ἔθος» (η > εε). Με αφετηρία την ετυμολογική συγγένεια ο Αριστοτέλης αποδίδει στις λέξεις και εννοιολογική συγγένεια. Στην προκειμένη περίπτωση, βέβαια, υπάρχει ετυμολογική και εννοιολογική συγγένεια. Είναι γνωστό όμως ότι συχνά οι αρχαίοι Έλληνες σοφοί αστοχούσαν στην ετυμολογία των λέξεων και απέδιδαν και εννοιολογική συνάφεια εκεί που δεν υπήρχε.

Ιδιαίτερα για τον Αριστοτέλη είναι γνωστό ότι επιδίωκε να ανακαλύψει την πραγματική σημασία των λέξεων, γιατί πίστευε πως «τα πράγματα είναι έτσι ακριβώς, όπως τα δηλώνουν οι λέξεις». Είναι φανερό πως μια τέτοια αντίληψη δεν οδηγούσε πάντοτε σε σωστούς συλλογισμούς και σε ορθά συμπεράσματα.

8 «*οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί*»: ο επαγωγικός συλλογισμός του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης με επαγωγικό τρόπο γενικεύει το συλλογισμό του ότι τίποτε στη φύση δεν μπορεί να λειτουργήσει αντίθετα από τους νόμους της, όποια προσπάθεια κι αν καταβάλει κανείς (*οὐδέν ἄλλως ἐθισθείη*), και καταλήγει στο συμπέρασμα «*οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί*».

Η επαγωγική πορεία του συλλογισμού του είναι η εξής:

α όσα υπάρχουν εκ φύσεως έχουν ορισμένες ιδιότητες που δεν είναι δυνατό να ανατραπούν, όσο κι αν προσπαθεί κανείς να το πετύχει επαναλαμβάνοντας ορισμένες ενέργειες (π.χ. ο νόμος της βαρύτητας),

β στην ανθρώπινη συμπεριφορά παρατηρούνται αλλαγές και στις ιδιότητες και στις ενέργειες (ο άνθρωπος αποκτά μία ιδιότητα καλλιεργώντας την και επαυξάνοντάς την),

γ *ἀρα* η ηθική αρετή δεν είναι δοσμένη εκ φύσεως (*οὐ φύσει ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί*).

9 Βασικό γνώρισμα του Αριστοτέλη ήταν «να κάνει τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, τα απλά δηλαδή δεδομένα της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του». Ποια στοιχεία από την πρώτη ενότητα επιβεβαιώνουν την κρίση αυτή;

Στην πρώτη ενότητα υπάρχουν δύο στοιχεία που μαρτυρούν ότι ο Αριστοτέλης στηρίζεται στο στέρεο έδαφος της εμπειρίας και κάνει τα απλά δεδομένα της καθημερινής ζωής αφετηρία για τη σκέψη του.

α Προκειμένου να αποδείξει ότι «καμία από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως» καταφεύγει στην ετυμολογική και εννοιολογική συγγένεια της λέξης *ἦθος* με τη λέξη *ἔθος* (ηθική < συνήθεια) και υποστηρίζει ότι η ηθική αρετή γεννιέται από τη *συνήθεια* («ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Τη θέση του αυτή τη στηρίζει και στο γεγονός ότι όσα υπάρχουν εκ φύσεως έχουν ιδιότητες που δεν μπορούν να αλλάξουν με τον εθισμό, όση προσπάθεια κι αν καταβάλει κανείς.

β Για να τεκμηριώσει την παραπάνω θέση του, ο Αριστοτέλης, πέρα από τη θεωρητική στήριξη των λόγων του, χρησιμοποιεί και δύο παραστατικά παραδείγματα: κανείς δεν μπορεί να αλλάξει τη φυσική φορά της πέτρας κάνοντάς την να κατευθυνθεί προς τα επάνω, ούτε της φωτιάς κάνοντάς την να κατευθυνθεί προς τα κάτω, όσες φορές κι αν προσπαθήσει.

Τα εμπειρικά αυτά παραδείγματα αποδεικνύουν, κατά τον Αριστοτέλη, ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού γεννιούνται από τον εθισμό (αντίθετα, ό,τι προέρχεται από τη φύση δεν μπορεί να μεταβληθεί, όσο κι αν προσπαθήσει κανείς να το μεταβάλει).

Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι την εξήγηση της επιμονής του αυτής να μεταφέρει τις εμπειρικές παρατηρήσεις του στο χώρο της φιλοσοφικής σκέψης τη δίνει ο ίδιος στα Ηθικά Ευδήμεια: «Αν επιχειρηματολογείς σύμφωνα με τους κανόνες της λογικής και παράλληλα επικαλείσαι γνωστά σε όλους δεδομένα της εμπειρίας, πείθεις ευκολότερα τους ανθρώπους γιατί ο καθένας έχει να συνεισφέρει κάτι δικό του στην αλήθεια».

10 «Η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα εθισμού»: καταφατική και αποφατική διατύπωση της άποψης του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης στην πρώτη περίοδο της ενότητας διατυπώνει με καταφατικό τρόπο την άποψή του ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα εθισμού (*ἐξ ἔθους περιγίνεται*). Στη συνέχεια όμως παρεκκλίνει από την καταφατική πορεία της σκέψης του και καταδεικνύει τι δεν είναι η ηθική αρετή, διατυπώνοντας το συμπέρασμά του με αρνητικό τρόπο. Με

τον αποφατικό τρόπο έκφρασης, δηλαδή με τη χρήση λέξεων ή φράσεων με αρνητική σημασία (οὐδεμία – οὐθέν – οὐκ ἄν ἐθισθείη – οὐδ' ἄν ἐθίξῃ – οὐδὲ τὸ πῦρ – οὐδ' ἄλλο οὐδέν – οὐτ' ἄρα – οὔτε παρὰ φύσιν) αποσκοπεί στο να αποδείξει με έμφαση ότι η ηθική αρετή δεν είναι δυνατό να υπάρχει στον άνθρωπο εκ φύσεως. Μ' αυτό τον τρόπο υπογραμμίζει παραάλληλα:

- α. τη μεγάλη αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο *ἐξ ἔθους* και στο *φύσει* και
- β. την αδυναμία να αλλάξει η φυσική συνήθεια.

Τα δύο παραστατικά παραδείγματα με τη φωτιά και την πέτρα, που χρησιμοποιεί από το χώρο των φυσικών φαινομένων ο φιλόσοφος, ενισχύουν τις σκέψεις του και στηρίζουν τη συλλογιστική του.

11 Η ευθύνη του ατόμου για την απόκτηση της ηθικής αρετής

Ο Αριστοτέλης καθιστά αποκλειστικά υπεύθυνο για την απόκτηση της ηθικής αρετής το ενδιαφερόμενο άτομο, γι' αυτό και θεωρεί ως μέσο για την απόκτηση το *έθος*, δηλ. τη συνήθεια, τη συνεχή άσκησή του στους κανόνες της ηθικής αρετής. Η ηθική επομένως παρουσιάζεται ως επίκτητη ιδιότητα, η απόκτηση της οποίας προϋποθέτει προσωπικό μόχθο.

Για να ενισχύσει τα συμπεράσματά του ο Αριστοτέλης φέρνει δύο πολύ παραστατικά και πειστικά παραδείγματα με φυσικά φαινόμενα:

- Το παράδειγμα με την κίνηση της πέτρας είναι σχετικό με το νόμο της βαρύτητας, που είναι νόμος της φύσης και αποκλείεται να αλλάξει.
- Το παράδειγμα με τη φωτιά είναι σχετικό με τη φυσική ιδιότητα που έχει ο θερμός αέρας να είναι πολύ ελαφρύς και να κινείται πάντα προς τα επάνω.

12 Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά και η γένεσή τους μέσα μας δεν είναι αντίθετη προς τη φύση μας (*οὔτε παρὰ φύσιν*). Υπάρχει αντίφαση στη φράση *οὔτε φύσει οὔτε παρὰ φύσιν*;

Στο συμπέρασμα που κατέληξε με τον επαγωγικό συλλογισμό του ο Αριστοτέλης (*«καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως»*) προσθέτει στο τέλος της ενότητας και ένα νέο στοιχείο: *«οὔτε παρὰ φύσιν»* (*«οὔτε αντίθετα από τη φύση»*). Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, ταυτόχρονα όμως δεν είναι και ολότελα αποκομμένες από τη φύση, η γένεσή τους δηλαδή μέσα μας δεν είναι αντίθετη προς τη φύση μας. Αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος έχει από τη φύση του την προδιάθεση, την ιδιότητα να δεχτεί την ηθική αρετή, την οποία πρέπει

να καλλιεργήσει με τη συνήθεια, ώστε να τελειοποιηθεί, να ολοκληρωθεί ως άνθρωπος· έχει, δηλαδή, *δυνάμει* την ικανότητα να προσεγγίσει την ηθική αρετή και να φτάσει στην τελείωση, έχει καταβολές που τον κάνουν δεκτικό στις αρετές, τις οποίες θα αναπτύξει και θα ολοκληρώσει με την αγωγή. Επομένως, στη φράση ούτε *φύσει* ούτε *παρά φύσιν* είναι φανερό πως δεν υπάρχει αντίφαση.

13 Η σημασία των μετοχών «*πεφυκόσι*» και «*τελειούμενοις*»

Και οι δύο μετοχές αποδίδονται στο *ἡμῖν*. Με την πρώτη μετοχή («*πεφυκόσι*») ο Αριστοτέλης δηλώνει πως οι άνθρωποι έχουν από τη φύση την ιδιότητα να δεχτούν τις ηθικές αρετές. Η δεύτερη μετοχή («*τελειούμενοις*») συμπληρώνει την πρώτη, καθώς δηλώνει πως τέλειοι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν με τη διαδικασία του εθισμού. Οι φυσικές καταβολές που έχει ο άνθρωπος και που τον κάνουν δεκτικό στις αρετές μπορούν να αναπτυχθούν και να ολοκληρωθούν με την αγωγή. Είναι φανερό πως το *τελειούμενοις* δηλώνει την εξέλιξη, το πέρασμα από την *ατέλεια* στην *τελειότητα*. Με την ολοκλήρωσή του ο άνθρωπος καταλήγει στο σκοπό της ύπαρξής του (σαφής η τελεολογική κατεύθυνση της σκέψης του).

ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ: Μερικές βασικές απόψεις του Αριστοτέλη

- Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης εξετάζει την έννοια και το περιεχόμενο της αρετής.
- Κατά τον Αριστοτέλη η *αρετή* είναι:
  - α. *σοφία τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν* (γνώση των φοβερών και μη φοβερών).
  - β. *δύναμις ἐνεργητικὴ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ πάντων περὶ πάντα* (δύναμη δημιουργική των καλών και μεγάλων).
  - γ. μεσότητα ανάμεσα στην έλλειψη και την υπερβολή.
- Στο πρώτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι όλα αποσκοπούν σ' ένα αγαθό. Το υπέρτατο αυτό αγαθό και ο απώτερος σκοπός του ανθρώπου είναι η ευδαιμονία.
- Η αρετή είναι δύο ειδών: διανοητική και ηθική.
- Οι δύο μορφές της αρετής σχετίζονται άμεσα με τα αντίστοιχα μέρη της ψυχής:
  - α. Οι διανοητικές αρετές (σοφία, σύνεση, φρόνηση ...) σχετίζονται με το καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (*το λόγον ἔχον*).

- β. Οι ηθικές αρετές (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, εγκράτεια, ανδρεία, μεγαλοψυχία, πραότητα ...) σχετίζονται με το *ἐπιθυμητικόν*, το μέρος της ψυχής που μετέχει και στο καθαρά λογικό (το *λόγον ἔχον*) και στο *ἄλογον* μέρος.
- γ. Το τρίτο μέρος της ψυχής που αφορά την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού, το καθαρά *ἄλογον* δεν έχει καμία σχέση με την αρετή.
- Η διανοητική αρετή γεννιέται, καλλιεργείται και αυξάνει κατά κύριο λόγο (τὸ πλεῖον) με τη διδασκαλία, συνεπώς χρειάζεται πείρα και χρόνο για να γίνει κτήμα του ανθρώπου.
  - Αφού οι διανοητικές αρετές μπορούν να μεταδοθούν, είναι ευνόητο ότι την κύρια ευθύνη για τη μετάδοσή τους την έχουν οι δάσκαλοι, οι φορείς της εκπαίδευσης.
  - Η ηθική αρετή αποκτάται με τον εθισμό, τη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη (*ἦθος < ἔθος*).
  - Αφού οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα του εθισμού, της εμπειρίας και της επανάληψης, την ευθύνη για την κατάκτησή τους την έχει το ίδιο το άτομο, που με τη θέλησή του και την προσωπική επιμονή του ασκείται προς αυτή την κατεύθυνση.
  - Για τον Αριστοτέλη ισχύει το τρίπτυχο: εθισμός - άσκηση - εμπέδωση (η επανάληψη της πράξης αποτελεί άσκηση που εδραιώνει την ηθική αρετή).
  - Για την κατάκτηση της διανοητικής αρετής την ευθύνη την έχει κυρίως ο διδάσκων, για την ηθική αρετή την ευθύνη την έχει κυρίως ο διδασκόμενος, ο μαθητής.
  - Η συνήθεια, η ἔξη, σταθεροποιεί τη συμπεριφορά του ατόμου και παγώνει στον άνθρωπο τις ηθικές ιδιότητές του.
  - Κατά τον Αριστοτέλη καμιά από τις ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτη, ούτε παραδέχεται την υπερφυσική προέλευσή τους (όπως ο Πλάτων) κι ούτε πιστεύει σε μια ἐμφυτη καλοσύνη του ανθρώπου, όπως ο Σωκράτης (πρβλ. *οὐδείς ἐκὼν κακός*). Για τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος γίνεται, δε γεννιέται ενάρητος.
  - Ο Αριστοτέλης απορρίπτει την παραδοσιακή αριστοκρατική αντίληψη ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης που δίνεται εξ αρχής και τελεσίδικα στον άνθρωπο με την γένεσή του.
  - Η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη έχει πρακτικό χαρακτήρα. Αυτό αποδεικνύεται και από τη χρήση της *επαγωγικής* μεθόδου που χρησιμοποιεί. Για τον Αριστοτέλη σημασία έχει κυρίως το πώς θα μπορούσαμε να γίνουμε ενάρητοι.

- Η τελεολογική κατεύθυνση της σκέψης του Αριστοτέλη (όλα έχουν ένα σκοπό στη ζωή) καταδεικνύεται και με την άποψή του ότι με την ολοκλήρωσή του ο άνθρωπος καταλήγει στο σκοπό της ύπαρξής του.
- Για τον Αριστοτέλη οι ηθικές αρετές είναι προσωπική κατάκτηση του καθενός, είναι το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος επιτυγχάνει την τελειοποίησή του και ξεπερνά τα ζωώδη ένστικτά του.

Ερωτήσεις αξιολόγησης

- 1** Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο κατέληξε στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.

Ο Αριστοτέλης στο Α' βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* του μίλησε διεξοδικά για το πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν οι άνθρωποι με τις πράξεις τους (τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν). Το αγαθό αυτό το ονόμασε «εὐδαιμονία» και προσπάθησε να καθορίσει τη φύση του και το περιεχόμενό του.

Συνοπτικά, στο Α' βιβλίο τον απασχόλησε:

- α** η διερεύνηση της έννοιας της *εὐδαιμονίας*,
- β** η σύνδεσή της με την *ψυχή* και την *ἀρετή* και
- γ** η έννοια της *ἀρετῆς* και τα είδη της.

- 2** Ποια είδη της αρετῆς διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχῆς ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός;

Είδη αρετῆς	Σε ποιο μέρος της ψυχῆς ανήκουν	Από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξή τους
α Οι διανοητικές	στο «κυρίως λόγον ἔχον»	κυρίως από τη διδασκαλία = χρειάζεται χρόνο και εμπειρίες για ν' αναπτυχθεί
β Οι ηθικές	και στο λόγον ἔχον και στο ἄλογον	από τη συνήθεια, τον εθισμό

3 Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές η «φύσις» και το «ἔθος»; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.

Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»). Ο Αριστοτέλης απορροίπτει δηλαδή την αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται ή όχι από τη γέννησή του στον άνθρωπο.

Οι ηθικές αρετές προκύπτουν από τη συνήθεια («ἢ δ' ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Η φύση απλώς προσδίδει στον άνθρωπο την ιδιότητα, τη δυνατότητα, την προδιάθεση να δεχτεί αυτές.

4 Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί στο απόσπασμα ο Αριστοτέλης και με ποιο στόχο;

Στο απόσπασμα αυτό ο Αριστοτέλης, προκειμένου να αποδείξει με επαγωγικό συλλογισμό ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, χρησιμοποιεί το παράδειγμα της πέτρας και της φωτιάς, οι οποίες –αντίθετα με τις ηθικές αρετές– υπάρχουν στον άνθρωπο εκ φύσεως. Η πέτρα και η φωτιά λοιπόν δεν μπορούν να αλλάξουν κατεύθυνση στην κίνησή τους (η μια κινείται προς τα κάτω και η άλλη προς τα πάνω), επειδή η φορά τους έτσι είναι καθορισμένη από τη φύση. Το γεγονός, επομένως, ότι οι ηθικές αρετές γεννιούνται από τον εθισμό, αποδεικνύει ότι δεν είναι έμφυτες. Αυτή η φιλοσοφική θέση, όπως γίνεται κατανοητό, στηρίζεται σε φαινόμενα της εμπειρίας και της καθημερινής πραγματικότητας.

5 «ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»: Διατύπωσε με δικά σου λόγια το συλλογισμό με τον οποίο ο Αριστοτέλης οδηγήθηκε σ' αυτό το συμπέρασμα.

Στο συμπέρασμα αυτό ο Αριστοτέλης κατέληξε, αφού διατύπωσε προηγουμένως δύο προκειμένες κρίσεις:

Προκείμενες κρίσεις

α Τα πράγματα που από τη φύση τους συμπεριφέρονται με έναν ορισμένο τρόπο, κανείς δεν μπορεί να τα κάνει να συμπεριφέρονται με άλλον τρόπο, όσο κι αν προσπαθεί να το πετύχει επαναλαμβάνοντας υπομονετικά κάποια πράξη αντίθετη προς τη φύση του.

β Η ηθική αρετή γεννιέται στον άνθρωπο με τον εθισμό, τη συνήθεια και την άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς.

Συμπέρασμα:

Αφού λοιπόν η ηθική αρετή γεννιέται στον άνθρωπο με τον εθισμό, κάτι

που δεν μπορεί να συμβεί σε όσα από τη φύση τους έχουν ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς, είναι φανερό πως **καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως**.

Πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι η πρώτη προκειμένη κρίση τεκμηριώνεται με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς, των οποίων τη φορά, της μιας προς τα κάτω και της άλλης προς τα πάνω, κανείς δεν μπορεί να αλλάξει, όσο κι αν προσπαθήσει. Η δεύτερη προκειμένη κρίση τεκμηριώνεται με την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων *ἦθος* (> ηθική) και *ἔθος*.

Ερωτήσεις κατανόησης

- 1 Ποια είναι τα είδη της αρετής κατά τον Αριστοτέλη;
- 2 Ποια από τις δύο αρετές χρωστάει τη γένεση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία και ποια είναι αποτέλεσμα εθισμού;
- 3 Πώς τεκμηριώνει ο Αριστοτέλης την άποψή του ότι καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως;
- 4 Ποιος είναι ο ρόλος της φύσης και ποιος ο ρόλος του εθισμού και της άσκησης στο θέμα της αρετής;
- 5 Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη με τις θέσεις του Πλάτωνα ως προς τη σχέση «ἦθους» και «ἔθους».
- 6 Τι εννοεί ο Αριστοτέλης, όταν υποστηρίζει πως «τέλειοι γινόμαστε στις αρετές με τη διαδικασία του έθους»;
- 7 Ποια είναι η αριστοκρατική διδασκαλία για την αρετή; Να τη συγκρίνετε με την άποψη του Αριστοτέλη.
- 8 Ποια παρατήρηση έχετε να κάνετε για τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει τα συλλογισμό του;

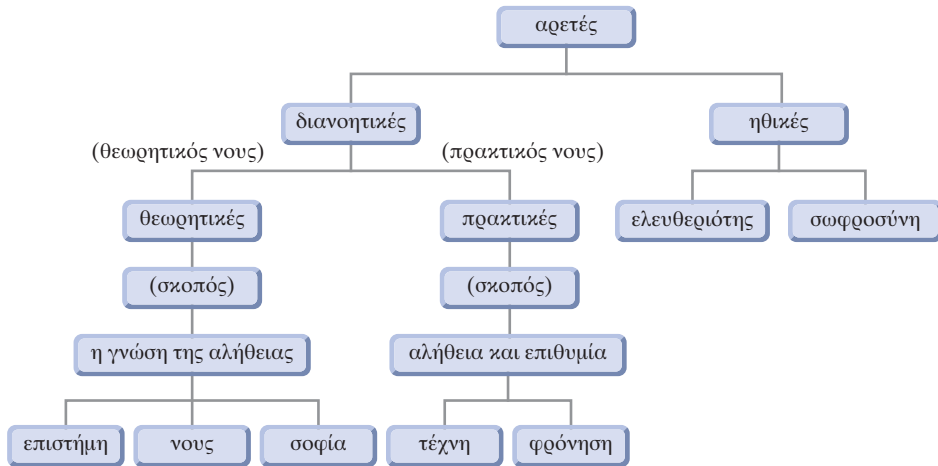
Παράθεμα

Η διαίρεση των αρετών

Ο Αριστοτέλης διαιρεί τις αρετές σε δύο βασικές κατηγορίες, σε διανοητικές και ηθικές. Οι πρώτες στηρίζονται αποκλειστικά στην ενέργεια του νου, ενώ οι δεύτερες στη σχέση του επιθυμητού με το λογικό μέρος της ψυχής. Αρετή σημαίνει για τον αρχαίο την αξία και την τελειότητα ενός πράγματος ή μιας ενέργειας. Έτσι εξηγείται ότι ο Αριστοτέλης μιλάει για διανοητικές αρετές,

τις οποίες πάλι διακρίνει σε δύο κατηγορίες, σε θεωρητικές και πρακτικές, σύμφωνα με τη διαίρεση του νού σε θεωρητικό και πρακτικό. Ο θεωρητικός νους αποβλέπει στη γνώση της αλήθειας, ενώ ο πρακτικός νους αποβλέπει και αυτός στην αλήθεια, η οποία όμως συμφωνεί με την ορθή επιθυμία. Έτσι η επιστήμη, ο νους και η σοφία είναι αρετές του θεωρητικού νου, ενώ η τέχνη και η φρόνηση του πρακτικού νου. Η βασική αρετή του πρακτικού νου είναι η φρόνηση, δηλαδή μια νοητική ενέργεια, η οποία προσδιορίζει το σκοπό και συνάμα εξουσιάζει τα μέσα για την πραγμάτωσή του.

Ιστορία του Ελλην. Έθνους, τ. Γ2, σελ. 505

Ετυμολογικά

Γλωσσικές οικογένειες

κλίνω

Ομόρριζα:

κλίση, παρέκκλιση, σύγκλιση, κλίνη, κλίμακα, επικλινής, κλιτύς (=πλαγιά), κλιτός, κλίμα, ανάκλιτρο.

Συνώνυμα:

ρέπω, τρέπω, στρέφω.

Αντόνυμα:

ὄρθῳ.

εἶμι

Ομόρριζα:

ουσία, (συν-, απ-, εξ-)ουσία, ὄντως, ουσιώδης, ουσιαστικός

Συνώνυμα:

γίγνομαι, ζῶ, ὑπάρχω.

ἔχω**Ομόρριζα:**

έξι, μέθεξι, ευεξία, καχεξία, εξής, εφεξής, ηνίοχος, σχήμα, σχέση, σχεδόν, σχολείο, σχόλη, (απ-, εξ-, παρ-, υπερ-, κατ-, συν-)οχή, ανακωχή, ένοχος, κάτοχος, μέτοχος, κακουχία, ραβδούχος, κλειδούχος, συνταξιούχος.

Συνώνυμα:

ἄγω, δύναμαι, κρατῶ, φέρω.

Αντώνυμα:

στεροῦμαι, ἡττῶμαι.

δέομαι**Ομόρριζα:**

δέηση, ενδείξ

Συνώνυμα:

ἀντιβολῶ, ἱκετεύω, κελεύω, λιπαρῶ.

γίγνομαι**Ομόρριζα:**

γένεση, γένος γενιά, γονέας, πρόγονος, απόγονος, εγγονός επίγονος, γόνος, αγενής, ευγενής, συγγενής, ομογενής, γενιητός, αγένητος, συγγένεια, αγένεια, γενετήσιος.

Συνώνυμα:

εἰμί, γεννῶμαι, ποιοῦμαι, φύομαι.

Αντώνυμα:

ἀποθνήσκω.

ῥίπτω**Ομόρριζα:**

ρίψη, απόρριψη, απορριπτέος, ρίψασπις, ριπή, ριψοκινδυνεύω, ακατάρριπτος, απορρίμματα.

Συνώνυμα:

βάλλω, ἵημι.

φέρω**Ομόρριζα:**

φόρος, φορά (ανα-, συμ-, εκ-, εισ-, προσ-, προ-, κατα-, δια-, μετα-, περι-, υπο-)φορά, φοράδα, φορέας, αμφορέας, φόρτος, φέρετρο, φαρέτρα, φορείο, δίφορος, α-σύμφορος, διάφορος, εύφορος, φερέγγυος, φερνή (= προίκα), πολύφερνος, διηνεκής, πυρφόρος, υδροφόρος, λεωφόρος, λεωφορείο, ευεπίφορος (= επιρρεπής), ανυπόφορος, δορυφόρος, φορώ, διένεξι, φωριαμός, αυτόφωρο.

Συνώνυμα:

ἄγω, ἔχω, κομίζω, ἀνέχομαι, ὑπομένω, ὑφίσταμαι.

φύω**Ομόρριζα:**

φύση, φυτό, φυτικός, φυτεύω, παραφυάδα, έμφυτος, σύμφυτος, φύλο, φύλλο, εμφύλιος, φνή, φυλή, φυλετικός, ευφυής, ευφυΐα.

δέχομαι**Ομόρριζα:**

(απο-, εκ-)δοχή, δεξιός, δεξαμενή, δοκός, δέκτης, δόκανο, δοχείο, δεκτός (αποδεκτός, απαράδεκτος).

Συνώνυμα:

λαμβάνω.

τελειοῦμαι**Ομόρριζα:**

τελείωση, τελείωμα, τελειωτικός, ατελής, ευτελής, τέλειος, τελώ, τελετή, τέλεση, αποτέλεσμα.

Ετυμολόγηση λέξεων**διανοητικός**

διανοοῦμαι

διά + νοῦς

γένεσις

γίγνομαι (ἐ-γεν-όμην)

παρεκκλίνω

παρά + ἐκ + κλίνω

φύσις

φύω

τελειῶ

τέλειος

τέλος

Ασκήσεις

A Ερμηνευτικές

1 Να σημειώσετε ένα στο περιεχόμενο των φράσεων που συμπίπτουν με τις απόψεις του Αριστοτέλη.

- α. Οι διανοητικές και ηθικές αρετές έχουν σχέση με το «λόγον ἔχον» μέρος της ψυχής.
- β. Πα να αποκτηθούν οι ηθικές αρετές, απαιτείται «εμπειρία και χρόνος».
- γ. Πα την απόκτηση των ηθικών αρετών το βάρος πέφτει στον άνθρωπο, στον ασκούμενο.
- δ. Στην περίπτωση των διανοητικών αρετών ο πρωταρχικός ρόλος ανατίθεται στο δάσκαλο.
- ε. Πα να γεννηθούν και να αυξηθούν οι διανοητικές αρετές, χρειάζεται κυρίως η διαδικασία του εθισμού.
- στ. Καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει στον άνθρωπο «φύσει».
- ζ. Οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με ηθικές αρετές.
- η. Οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με την ικανότητα να δεχτούν τις ηθικές αρετές.
- θ. Είναι αδύνατο στο θέμα της αρετής να φτάνουν στην τελείωση, να «τελειούνται» οι άνθρωποι με την άσκηση.
- ι. Η αρετή δίνεται στον άνθρωπο τελεσίδικα από τη γέννησή του σαν δώρο της φύσης.

2 Από τις φράσεις του κειμένου που παρατίθενται παρακάτω να σημειώσετε ποιες είναι οι δύο προκείμενες (1, 2) και ποιο το συμπέρασμα (3) στο συλλογισμό του Αριστοτέλη.

- α. Τα είδη της αρετής είναι δύο, η διανοητική και η ηθική.
- β. Ό,τι εκ φύσεως είναι καμωμένο να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, δεν μπορεί να συνηθίσει να συμπεριφέρεται με άλλον τρόπο.
- γ. Η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του έθους.
- δ. Η διανοητική αρετή χρωστάει και τη γένεση και την αύξησή της κυρίως στη διδασκαλία.
- ε. Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

3 Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι;

- α. Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.
- β. Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.
- γ. Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.
- δ. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.
- ε. Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.
- στ. Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.
- ζ. Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.

Σ	Λ
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐
☐	☐

B Σημασιολογικές - Ετυμολογικές

1 Να σχηματίσετε σύνθετα ουσιαστικά στη ν. ε. με *α'* ή *β'* συνθετικό το θέμα των παρακάτω λέξεων (ένα για καθεμιά):

- πλεῖον: ..... ἔχει: .....
- γένεσιν: ..... ὄνομα: .....
- φύσει: ..... λίθον: .....
- ἠθικῆς: ..... πῦρ: .....

2 *παρεκκλίνον*: Να σχηματίσετε άλλα τέσσερα σύνθετα με προθέσεις ρήματα με *β'* συνθετικό το *-κλίνω* και στη συνέχεια να σχηματίσετε παράγωγα ουσιαστικά. Τα ουσιαστικά αυτά να τα εντάξετε μέσα σε φράσεις.

- α) .....
- .....
- .....
- β) .....
- .....
- .....
- .....
- γ) .....
- .....
- .....
- .....
- δ) .....
- .....
- .....
- .....

- 3 Να αντιστοιχίσετε τα ρήματα της Α στήλης με τα συνώνυμά τους στη Β στήλη (μερικά ρήματα έχουν περισσότερα από ένα συνώνυμα).

Στήλη Α'	Στήλη Β'
φέρομαι	λαμβάνω
ρίπτω	γυμνάζομαι
ἐθίζομαι	βλαστάνω
φύω	ἀσκοῦμαι
δέχομαι	γεννῶ
	βάλλω
	ἄγομαι
	ἴημι

- 4 Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της Α' στήλης με τις αντώνυμές τους της Β' στήλης:

Στήλη Α'	Στήλη Β'
τὸ πλεῖον	ἄνω
αὔξησις	οὕτως
φύσει	μείωσις
κάτω	θέσει
ἄλλως	τὸ ἔλαττον